

Γιώργος Βερανδής, Γραμματολογικ. Θέματα Λογοτεχνίας
Αθήνα, Δωδώνη, 1994

X

ΕΘΝΙΚΗ, ΓΕΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ
ΓΡΑΜΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Όπως είδαμε στην ιστορική μας επισκόπηση, οι νεότερες γραμματολογικές σπουδές γεννήθηκαν στην Ιταλία το 14ο αιώνα και αναπτύχθηκαν, στις πιο προηγμένες ευρωπαϊκές χώρες, στους επόμενους αιώνες, στην εποχή της Αναγέννησης, του Ανθρωπισμού και του Διαφωτισμού, με τη στροφή των λογίων από τις αρχαίες, κλασικές λογοτεχνίες, την ελληνική και τη λατινική, και την «ανακάλυψη» των νεότερων, τοπικών, «εθνικών» λογοτεχνιών. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν παρά μια συνάρτηση και συνέκφανση της ανάπτυξης της νέας, αστικής τάξης και της μακραίωνης πορείας της προς την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και την εγκαθίδρυση του νέου, «εθνικού», δηλαδή του αστικού κράτους.

Οι προσπάθειες αυτές απέληξαν, όπως είδαμε, στις πιο προχωρημένες από την άποψη αυτή ευρωπαϊκές χώρες (Ιταλία, Γαλλία, Αγγλία), ήδη από το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, στη συγγραφή των πρώτων ιστοριών των επιμέρους εθνικών λογοτεχνιών, ενώ στην πιο καθυστερημένη απ' αυτές, τη Γερμανία, και ο ίδιος ο όρος «εθνική λογοτεχνία» («Nationalliteratur») θα περάσει και θα καθιερωθεί, προσλαμβάνοντας ήδη μια κάποια εθνικιστική απόχρωση, στον επόμενο, 19ο, αιώνα, και στους τίτλους των ιστοριών αυτών (Koberstein, 1827· Cervinus, 1835-1842· Vilmar, 1845). Στον ίδιο αυτό αιώνα, τον αιώνα του ιστορισμού και του επιστημονισμού, θα συγκροτηθεί, σ' όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, πάντα όμως μέσα στα όρια του «εθνικού κράτους» και η μελέτη των επιμέρους «εθνικών λογοτεχνιών» σε επιστήμη, ως «εθνική γραμματολογία».

Στις ενοποιητικές-εθνοποιητικές αυτές τάσεις της ανερχόμενης

αστικής τάξης το αίτημα για τη δημιουργία μιας νέας, «εθνικής» λογοτεχνίας ήταν εξαρχής αναπόσπαστα συνδεδεμένο με το αίτημα για την καλλιέργεια μιας νέας, σε αντιπαράθεση με τη λατινική, ταυτόχρονα «λόγιας» και «λαϊκής», εθνικής γλώσσας. Και είναι αυτή ακριβώς η – ιστορικά προκαθορισμένη – διάπλεξη της «εθνικής» λογοτεχνίας με την «εθνική» γλώσσα που εξακολουθεί να καθορίζει μέχρι σήμερα τη διάκριση των επιμέρους «εθνικών» λογοτεχνιών, με κριτήριο τη γλώσσα. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Y. Chevrel («La littérature comparée» 1989, σ. 20), οι έννοιες «εθνική λογοτεχνία», «εθνική κουλτούρα» και «εθνική γλώσσα» ούτε ήταν ούτε είναι ταυτόσημες. Αυτό είναι αυτονόητο τουλάχιστον για τον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα – αφού η έννοια της «εθνότητας» είναι νεότερη και συνοδεύει, όπως είπαμε, την εμφάνιση και την άνοδο της αστικής τάξης. Έτσι λ.χ. δύο από τους μεγαλύτερους κρατικούς σχηματισμούς του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα, η Αγγλική Αυτοκρατορία στην εποχή του Ερρίκου Β' (12ος αι.) και η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του Γερμανικού Έθνους, ήταν κράτη πολυεθνικά και πολύγλωσσα και το ίδιο ισχύει για τη μεγαλύτερη περίοδο της ανατολικής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η εξέλιξη αυτή είχε αρχίσει από την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή εποχή, όταν οι δύο κύριες, «κλασικές» γλώσσες – και λογοτεχνίες – της Αρχαιότητας, η ελληνική και η λατινική, έγιναν όργανο επικοινωνίας και λογοτεχνικής έκφρασης των πιο διαφορετικών λαών τριών ηπείρων.

Σήμερα ακόμα, λίγες είναι οι περιπτώσεις εκείνες, κατά τις οποίες λογοτεχνία και γλώσσα συμπίπτουν μέσα στα όρια ενός εθνικού κράτους, όπως λ.χ., για να μείνουμε στον ευρωπαϊκό χώρο, στην περίπτωση της Δανίας, της Σουηδίας, της Νορβηγίας, της Ολλανδίας, της Ουγγαρίας, της Πολωνίας ή, με ορισμένες επιφυλάξεις, της Ελλάδας. Η ανακάλυψη και η επείκηση νέων χωρών, που άρχισαν το 15ο αιώνα και η εξάπλωση της αποικιοκρατίας που τις ακολούθησαν, συνεπέφεραν τη διάδοση και την επικράτηση μερικών ευρωπαϊκών, πρώην «εθνικών» γλωσσών, όπως της αγγλικής, της ισπανικής, της γαλλικής και της πορτογαλικής, πολύ πέρα από τα σύνορα των «εθνικών» κρατών της προέλευσής τους – και ταυτόχρονα την ανά-

πτυξη νέων λογοτεχνιών στις νέες αυτές χώρες. Έτσι, η συγγραφή λ.χ. μιας ιδιαίτερης «εθνικής» ιστορίας της –αγγλόφωνης– αμερικανικής λογοτεχνίας, της –γαλλόφωνης– λογοτεχνίας του Καναδά ή της γαλλόφωνης Αφρικής, της ισπανόφωνης Λατινικής Αμερικής ή της πορτογαλικής Βραζιλίας, είναι δυνατή και απόλυτα νόμιμη. Παρά την ύπαρξη μιας κοινής γλώσσας, η ύπαρξη διαφορετικών στις νέες αυτές χώρες λογοτεχνιών από τη γλωσσική τους μητρόπολη, είναι σήμερα γεγονός αναμφισβήτητο.

Αντίστροφα κι' αντίστοιχα, η ύπαρξη διαφορετικών «εθνικών» γλωσσών μέσα στα όρια του ίδιου «εθνικού» κράτους, όπως λ.χ. στην περίπτωση της Ελβετίας (γερμανικά, γαλλικά, ιταλικά, ραιτορομανικά), δε σημαίνει αναγκαστικά και την ύπαρξη τεσσάρων «εθνικών» λογοτεχνιών.

Εξίσου προβληματική είναι και η κατάταξη των «εθνικών» λογοτεχνιών σύμφωνα με ορισμένες ομάδες αναμφισβήτητα συγγενικών μεταξύ τους «εθνικών» γλωσσών. Έτσι, η διάκριση μιας ομάδας ρομανικών, γερμανικών ή σλαβικών λογοτεχνιών με μόνο κριτήριο τις συγγενικές γλώσσες της αντίστοιχης ομάδας, παραγνωρίζει τις σημαντικές, σχεδόν αγεφύρωτες, ιστορικές διαφορές ανάμεσα λ.χ. στην ισπανική και την πορτογαλική λογοτεχνία ή τη ρουμανική και την ιταλική λογοτεχνία στην πρώτη, ανάμεσα στη δανική και την ολλανδική λογοτεχνία στη δεύτερη, ανάμεσα στη βουλγαρική και τη σερβική λογοτεχνία στην τρίτη ομάδα.

Αντίθετα, μερικές άλλες λογοτεχνικές ομάδες, όπως λ.χ. οι βαλκανικές λογοτεχνίες, παρουσιάζουν, παρά τις σημαντικές μεταξύ τους γλωσσικές διαφορές, τουλάχιστον σε μιαν ορισμένη περίοδο της εξέλιξής τους, την Τουρκοκρατία, αξιοσημείωτες ομοιότητες και συγγένειες, σπουδαιότερες από εκείνες μεταξύ μερικών γλωσσικά συγγενικών λογοτεχνιών.

Οι συγγένειες αυτές οφείλονται, απαραγνώριστα, στη μακρόχρονη συμβίωση των λαών αυτής της «ομάδας» στον ίδιο γεωγραφικό, ιστορικό και πολιτισμικό χώρο κατά την ίδια περίοδο – και είναι ακριβώς αυτή η πραγματικότητα που κάνει επιτακτική την επιστημονική, γραμματολογική μελέτη των λογοτεχνιών – και των «εθνικών»

λογοτεχνιών! – καταρχήν με βάση τη συγκεκριμένη ιστορική τους εξέλιξη σ' έναν ορισμένο χώρο και χρόνο, ανεξάρτητα από το γλωσσικό τους όργανο.

Αυτό δε σημαίνει με κανένα τρόπο, ότι μια «τοπική» ή «εθνική» λογοτεχνία πρέπει να θεωρείται και να εξετάζεται ως μια αυτοτελής και αυτόνομη, από τις άλλες «εθνικές» λογοτεχνίες εντελώς αποκομμένη ενότητα. Αντίθετα: Ήδη στην κλασική αρχαιότητα, η λατινική λογοτεχνία τρέφεται και αναπτύσσεται από την επαφή της με την πρώτη κλασική «εθνική» λογοτεχνία, την ελληνική. Ο –όψιμος– Δυτικός Μεσαίωνας είναι η πρώτη μεγάλη εποχή της διεθνούς ανταλλαγής λογοτεχνικών θεμάτων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο: Οι αρχαίες ιστορίες του Τρωϊκού Πολέμου, του Αχιλλέα και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μαζί με τις νέες «εθνικές» ιστορίες από τον κύκλο του Βασιλιά Αρθούρου, του Ρολάνδου, του Λανσελότου, της νεράιδας Μελουζίνας και του μάγου Μέρλιν, τις ερωτικές ή περιπετειώδεις ιστορίες των λαϊκών βιβλίων «Floire et Blanche fleur» και «Pierre de Provence», αλλά και ιστορίες φερμένες από την Ανατολή, όπως η ινδική ιστορία του «Siddharta» («Βαρλαάμ και Ιωσάφατ»), κυκλοφορούσαν ελεύθερα σε έμμετρες παραλλαγές και πεζές διασκευές, από τη μια χώρα και λογοτεχνία της Ευρώπης στην άλλη.

Από την εποχή της Αναγέννησης τα μεγάλα πνευματικά, καλλιτεχνικά και λογοτεχνικά ρεύματα (Ανθρωπισμός, Μπαρόκ, Μανιερισμός, Κλασικισμός, Διαφωτισμός) έχουν χαρακτήρα διεθνή, πανευρωπαϊκό. Ο 18ος αιώνας, ο αιώνας του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, είναι, ταυτόχρονα, ο αιώνας του κοσμοπολιτισμού: ο κοσμοπολιτισμός δεν είναι ασυμβίβαστος με την έννοια της πατρίδας και του έθνους, αφού ο Διαφωτισμός εμπεριέχει την ιδέα της οικουμενικότητας. Αντιπροσωπευτική και χαρακτηριστική είναι η στάση στο θέμα αυτό δύο κορυφαίων γερμανών κλασικών του 6' μισού του 18ου αιώνα: Ο Johann Gottfried Herder (1744-1803), που είχε θέσει το αίτημα για τη δημιουργία μιας «εθνικής» γερμανικής λογοτεχνίας («Fragmente über die neuere deutsche Literatur», 1767), θα διακηρύξει το δικαίωμα της ύπαρξης και των άλλων «εθνικών» ευρωπαϊκών, ιδιαίτερα των μικρών, λογοτεχνιών και θα συμβάλει ο ίδιος ως μελετητής στην

«ανακάλυψη» των ευρωπαϊκών λογοτεχνιών και της δημοτικής ποίησης των ευρωπαϊκών λαών («Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker», 1773· «Shakespeare» 1773· «Volkslieder» 1778/79 = ²«Stimmen der Völker in Liedern» 1807), για να διακηρύξει, τέλος, την ιστορικότητα και οικουμενικότητα ολόκληρου του ανθρώπινου πολιτισμού («Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit», 1784/91).

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του ο μεγάλος «Γέρος της Βαϊμάρης» Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) προϋδεάστηκε και προανάγγειλε, κάτω από την επίδραση των ουτοπικών σοσιαλιστικών δοξασίων του Saint-Simon και του A. Smith, τη σύγκλιση και, τελικά, σύντηξη των «εθνικών» λογοτεχνιών σε μια μεγάλη «παγκόσμια λογοτεχνία» («Weltliteratur»).¹ Τον όρο αυτό χρησιμοποίησε ο Goethe για πρώτη φορά στις συνομιλίες του με τον Eckermann (31.1.1827) και στα αμέσως επόμενα χρόνια τον περιέγραφε με τρόπο, που φανερώνει τη ρεαλιστική, ιστορική βάση του «οράματός» του: τη –μελλοντική– δημιουργία μιας «παγκόσμιας λογοτεχνίας» ο Goethe την καθόρισε ως απόρροια και συνάρτηση της επέκτασης της διεθνούς επικοινωνίας και της παγκόσμιας ανταλλαγής εμπορευμάτων – μ' άλλα λόγια της ανάπτυξης και της παγκόσμιας εξάπλωσης του καπιταλισμού.

Είκοσι περίπου χρόνια αργότερα οι Διόσκουροι K. Marx και F. Engels θα ενοφθαλμίσουν το «όραμα» του ολύμπιου Goethe για μια «παγκόσμια λογοτεχνία», με τον ίδιο ακριβώς όρο («Weltliteratur»), στο δικό τους «όραμα» για μια παγκόσμια επανάσταση («Kommunistisches Manifest», 1847/1848): «Τα πνευματικά προϊόντα των επιμέρους εθνών γίνονται κοινά αγαθά. Η εθνική μονομέρεια και μετριότητα γίνεται όλο και πιο αδύνατη και από τις πολλές εθνικές και τοπικές λογοτεχνίες σχηματίζεται μια παγκόσμια λογοτεχνία».²

Η αρχόμενη πραγματοποίηση του «οράματος» του Goethe στον αιώνα μας κάνει ακόμα εντονότερη την ύπαρξη του «διεθνούς» χαρακτήρα, το διαρκώς αυξανόμενο «εξωτερικό εμπόριο» μεταξύ των τώως «εθνικών» λογοτεχνιών – και πολιτισμών – και ταυτόχρονα, ακόμα πιο αδήριτη την αναγκαιότητα για την –επιστημονική– μελέτη και

της λογοτεχνίας σε υπερεθνικό, διεθνές πλαίσιο. Την αναγκαιότητα αυτήν κάνουν υποχρέωση και πρόγραμμά τους η «Συγκριτική» και η «Γενική Γραμματολογία».

Τον αντίστοιχο με τον ελληνικό περιφραστικό όρο για τη σήμανση του κλάδου «Συγκριτική Γραμματολογία» χρησιμοποίησαν για πρώτη φορά στα γαλλικά γάλλοι συγκριτολόγοι (J.F.M. Noël/P.S. de Laplace, «Cours de littérature comparée»: 1816-1825), στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα πάνω στο πρότυπο του G. Cuvier («Anatomie comparée» 1800-1805). Σύμφωνα με το γαλλικό αυτό πρότυπο, που επικράτησε γρήγορα στη χώρα της καταγωγής του, πλάστηκαν στις επόμενες δεκαετίες τ' αντίστοιχά του στις κυριότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, που πέρασαν, και αυτά, τον ίδιον αιώνα στους τίτλους βιβλίων, μελετών και ειδικών του νέου κλάδου περιοδικών (ιταλ. «Letteratura comparata»: αγγλ. «Comparative literature»: γερμ. «Vergleichende Literaturwissenschaft»: ρωσ. «sravnitelnoe literaturovedenie»).

Στην Ελλάδα χρησιμοποιείται, σήμερα ακόμα, ο όρος «συγκριτική φιλολογία», πρώτος χρήστης του οποίου υπήρξε, πιθανότατα, ο Κ. Παλαμάς («Η κριτική και ο Σολωμός» 1903). Ωστόσο, ο όρος «συγκριτική γραμματολογία», του οποίου το κύριο, ουσιαστικό τμήμα («γραμματολογία») προτείναμε ήδη με τον τίτλο και αιτιολογήσαμε στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου μας αυτού, είχε ήδη χρησιμοποιηθεί, στα 1860, με την ίδια περίπου σημασία, από τον Ι. Πολυλά στην επισπουδάστη απάντησή του στον αντισολωμικό λίβελλο του Σπ. Ζαμπέλιου («Πόθεν η μυστικοφοβία του κ. Σπ. Ζαμπέλιου», 1860) και θα καθιερωθεί, και πάλι με μια σολωμική μελέτη, από τον Α. Καμπάνη (1904).

Προβληματική παραμένει ακόμα, εκτός από την «αναρχία» που επικρατεί στη σχετική μ' αυτήν επιστημονική ορολογία, και η οριοθέτηση και αυτοσυνείδηση της ίδιας της Συγκριτικής Γραμματολογίας, ως ιδιαίτερου επιστημονικού κλάδου: Αν για την οριοθέτηση ενός επιστημονικού κλάδου απαιτείται η εφαρμογή τριών κριτηρίων, του ιδιαίτερου αντικειμένου (πεδίου έρευνας), της ιδιαίτερης μεθόδου και της ιδιαίτερης οπτικής γωνίας, τότε η Συγκριτική Γραμματολογία

ορίζεται μόνο με βάση το τρίτο: Η Συγκριτική Γραμματολογία δεν έχει ιδιαίτερες επιστημονικές μεθόδους, διαφορετικές από εκείνες της Εθνικής Γραμματολογίας, ούτε διαφορετικό αντικείμενο (= λογοτεχνία/γραμματεία). Σε αντιπαράθεση όμως με την Εθνική, η Συγκριτική Γραμματολογία έχει μια ιδιαίτερη οπτική γωνία, που είναι συνάρτηση της διεύρυνσης της υλικής της βάσης σε περισσότερες από μια εθνικές λογοτεχνίες. Ωστόσο, και στη Συγκριτική Γραμματολογία η ερευνητική πράξη δεν μπορεί παρά να έχει ως αφετηρία της μια ορισμένη εθνική λογοτεχνία.³

Όπωςδήποτε, οι συγκριτικές γραμματολογικές σπουδές είχαν στην Ευρώπη μια μακρά προϊστορία, πολύ πριν και ανεξάρτητα από την πρώτη χρήση του όρου «συγκριτική γραμματολογία» (*littérature comparée*) στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα: Ήδη στα 1598 είχε συγκρίνει ο Francis Meres τους άγγλους με τους αρχαίους έλληνες, τους λατίνους και τους ιταλούς ποιητές («*A Comparative Discourse of Our English Poets with the Greek, Latin and Italian Poets*», 1598), πάνω σε συγκριτική βάση διαδραματίστηκε, έναν αιώνα αργότερα, η διαμάχη γύρω από τους «αρχαίους» και τους «νεότερους», που άναψε το ομότιτλο βιβλίο του Charles Perrault («*Parallèle des Anciens et des Modernes*», 4 τόμοι, 1688-1697), συγκριτολογικό χαρακτήρα θα έχουν, πολύ περισσότερο, και η λογοτεχνική κριτική του Lessing («*Hamburgische Dramaturgie*» 1768-1769), ο παραλληλισμός της αγγλικής με τη γερμανική ποίηση από το Herder («*Von der Ähnlichkeit der mittleren englischen und deutschen Dichtkunst*», 1777) ή η σύγκριση ενός λογοτεχνικού θέματος στους αρχαίους και νεότερους ποιητές από τον A. W. Schlegel («*Comparaison entre la Phèdre de Racine et celle d'Euripide*», 1807).

Η συγκρότηση της «Συγκριτικής Γραμματολογίας», όπως άλλωστε και των γραμματολογικών σπουδών γενικότερα, το 19ο αιώνα ως επιστήμης, στη Γαλλία πρώτα, στη Γερμανία και τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες αργότερα, βρίσκεται, όπως είπαμε, σε συνάρτηση με την επέκταση του καπιταλισμού και της αποικιοκρατίας και με τη συνακόλουθη ανάπτυξη της διεθνούς ανταλλαγής εμπορευμάτων και ιδεών από την εποχή αυτή.

Για το λόγο αυτό, μια μεγάλη σειρά συγκριτικών μελετών του τύπου «Η επίδραση του Μολιέρου στη λογοτεχνία...» ιδιαίτερα στην πρώτη κοιτίδα τους, τη Γαλλία, πρόβαλλαν τον κυρίαρχο ρόλο του πολιτισμικού-λογοτεχνικού «πομπού» πάνω στη λογοτεχνία της όχι πάντα υπανάπτυκτης και όχι υποχρεωτικά εξαρτημένης «αποικίας».

Ωστόσο, η νεότερη ανάπτυξη της Συγκριτικής Γραμματολογίας και η εγκαθίδρυσή της σε άλλες, μη κυρίαρχες χώρες και λογοτεχνίες, συνεπέφερε, ιδιαίτερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τη μετατόπιση της οπτικής γωνίας από τον πολιτισμικό «πομπού» στο λογοτεχνικό «δέκτη» και, ταυτόχρονα, τη διεύρυνση της συγκριτικής γραμματολογικής έρευνας από το αρχικά στενό πεδίο των «διεθνών-επιδράσεων» σε ευρύτερους τομείς συγκριτικών εργασιών.

Το σύγχρονο προβληματισμό γύρω από τη συγκριτική έρευνα των διεθνών λογοτεχνικών σχέσεων ως προσληπτικού φαινομένου κατέγραψε πρόσφατα (1986) ο J. Lambert από μια προωθημένη θεωρητική σκοπιά.⁴ Εδώ, δεν μπορούμε να προσφέρουμε παρά μια συνοπτικότητα έκθεση του νέου αυτού, διευρυμένου πεδίου της σύγχρονης συγκριτικής γραμματολογικής έρευνας και του συνακόλουθου εννοιολογικού εξοπλισμού και μεθοδολογικού προβληματισμού:

Πρόσληψη και επίδραση

Είναι οι δύο βασικότερες κατηγορίες, που επισημαίνουν, ταυτόχρονα, και το παλαιότερο πεδίο άσκησης των συγκριτικών γραμματολογικών σπουδών.

Οι συγκριτικές σπουδές αυτού του είδους εγκαινιάστηκαν, όπως είδαμε, τον περασμένο αιώνα στην κοιτίδα της Συγκριτικής Γραμματολογίας, τη Γαλλία, όπου και έφτασαν στην ακμή τους στο Μεσσοπόλεμο – γεγονός που εξηγεί και τον ευδιάκριτο σωβινισμό που χαρακτηρίζει, ακόμα και σήμερα, πολλούς γάλλους συγκριτολόγους και πολλά γαλλικά εγχειρίδια Συγκριτικής Γραμματολογίας.

Η προβληματικότητα των όρων «πρόσληψη» και «επίδραση», ιδίως όπως εκδηλώθηκε αναφορικά με το δεύτερο και τις αντίστοιχες μ'

αυτών επιδρασιολογικές μελέτες, επιτείνεται από την εννοιολογική σύγχυση που προκαλεί η χρήση μιας διεθνώς ποικίλης και ασυντόνιστης σχετικής ορολογίας: reception/Rezeption κτλ., fortune, Einfluss, Wirkung, sources/Quellen, succès/Erfolg κ.τ.λ.)

Οι όροι πρόσληψη και επίδραση χρησιμοποιούνται στη Συγκριτική Γραμματολογία με την ίδια ακριβώς σημασία που έχουν στο χώρο της Εθνικής Γραμματολογίας: η διαφορά έγκειται μόνο στους νέους, «διεθνείς» φορείς τους, όπως θα τους καθορίσουμε παρακάτω, και, συνεπόμενα στη νέα, «διεθνή» οπτική γωνία του μελετητή στο νέο, «διεθνές» πλαίσιο της Συγκριτικής Γραμματολογίας.

Τα γραμματολογικά φαινόμενα της «πρόσληψης» και της «επίδρασης» προσδιορίζονται από τις τρεις «στιγμές» ή τους τρεις «παράγοντες» που συμπράττουν σε κάθε επικοινωνιακό φαινόμενο, σύμφωνα με τα διδάγματα της Επικοινωνιολογίας:

«πομπός»	–	«μεσολαβητής»	–	«δέκτης»
emitter		transmitter		receiver
émetteur		transmetteur		récepteur
Sender		Vermittler		Empfänger

Η ιδιαιτερότητα των συγκριτικών γραμματολογικών σπουδών επιβάλλει και τον επαναπροσδιορισμό των τριών αυτών επικοινωνιακών «στιγμών» για την εξειδίκευσή τους στο χώρο της διεθνούς λογοτεχνικής και πολιτισμικής, γενικότερα, επικοινωνίας: Είναι γενικά αποδεκτό, ότι στο διεθνή αυτό χώρο «πομπός» μπορεί να είναι ένα ορισμένο λογοτεχνικό έργο, ένας ορισμένος συγγραφέας, με τη σημασία του συνολικού του έργου, ή μια ολόκληρη εθνική λογοτεχνία.

Θα πρέπει όμως να τονιστεί με ιδιαίτερη έμφαση ότι στην πραγματικότητα ο «πομπός» δεν μπορεί να είναι ένα ορισμένο λογοτεχνικό έργο, ούτε καν το συνολικό έργο ενός συγγραφέα, που αναζητά «αυτόβουλα» το «δέκτη» του, το νέο κοινό του, έξω από τα εθνικά γλωσσικά του σύνορα: μια τέτοια αντίληψη θα οδηγούσε και στον τομέα αυτό των γραμματολογικών σπουδών, σε μια μεταφυσική του «κειμένου». Στην πραγματικότητα και η διεθνής επικοινωνία μεταξύ «κειμένου» και νέου, αλλοεθνούς, «δέκτη» γίνεται δυνατή μόνο από την ύπαρξη δύο τουλάχιστον εθνικών λογοτεχνιών, που επικοινωνούν

μεταξύ τους – και πολύ περισσότερο: δύο επικοινωνούντων εθνικών πολιτισμών, δύο ολόκληρων εθνών ή χωρών με διεθνείς, πρώτα-πρώτα οικονομικές και πολιτικές, σχέσεις και ανταλλαγές. Σε τελευταία ανάλυση «πομπός», στην περίπτωση της διεθνούς λογοτεχνικής πρόσληψης κ' επίδρασης, είναι πάντα ο εθνικός πομπός, και μάλιστα ως οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ολότητα. Για τους ίδιους λόγους, ο «δέκτης» πρέπει να εννοηθεί στο χώρο της διεθνούς και της πολιτισμικής-λογοτεχνικής επικοινωνίας ως ο «εθνικός δέκτης».

Ιδιαίτερα όμως η επικοινωνιακή «στιγμή» του «μεσολαβητή» εξειδικεύεται στη μελέτη των διεθνών λογοτεχνικών ανταλλαγών, συγκεκριμένα της «πρόσληψης» και της «επίδρασης», σε μια σειρά πολιτισμικών φορέων-μεσολαβητών, που θα τους εξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι ενώ η παραδοσιακή συγκριτική μελέτη των διεθνών επιδράσεων έριχνε το βάρος της έρευνας, από τους ιστορικούς λόγους που εκθέσαμε παραπάνω, στον παράγοντα (εθνικός) «πομπός», η σύγχρονη Συγκριτική Γραμματολογία, ανέτρεψε, ορθά, τη σχέση «πομπού-δέκτη», αναγνωρίζοντας τον αποφασιστικό ρόλο του δεύτερου κατά την πραγματοποίηση της διεθνούς λογοτεχνικής επικοινωνίας και ειδικότερα της –λογοτεχνικής– επίδρασης: η νέα αυτή γραμματολογική αρχή δηλώνεται άριστα από την παλαιά εκείνη λατινική ρήση: «omnia recipiuntur secundum recipientem».

Ωστόσο, παρά την ασάφεια και την ποικιλία της σχετικής ορολογίας, η διάκριση ανάμεσα στα δύο αυτά κύρια φαινόμενα των διεθνών λογοτεχνικών σχέσεων μπορεί να επιτευχθεί με ικανοποιητική σαφήνεια: Με τον όρο «πρόσληψη» εννοούμε την «υποδοχή», τη διάδοση και τη γνωριμία ενός λογοτεχνικού έργου σ' ένα πολιτισμικά και γλωσσικά νέο κοινό σε μια ξένη χώρα και κουλτούρα, έξω από την πολιτισμική και γλωσσική κοινότητα του δημιουργού και της δημιουργίας του, ενώ ο όρος «επίδραση» αναφέρεται, πολύ ειδικότερα, στην υποδοχή του ξένου λογοτεχνικού έργου ή φαινομένου από ένα νέο δημιουργικό φορέα-λογοτέχνη και τη δημιουργική μετάπλαση, ενσωμάτωση και αφομοίωση του ξένου λογοτεχνικού στοιχείου στο ίδιο το έργο του. Με άλλα λόγια: η «πρόσληψη» είναι προϋπόθεση για την –

ενδεχόμενη— πραγματοποίηση μιας —δημιουργικής— επίδρασης, η «πρώτη βαθμίδα» (Vorstufe) της επίδρασης, όπως χαρακτηρίστηκε.⁵

Επιπλέον, μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα σε μια άμεση πρόσληψη, ανάμεσα σε δύο — εθνικούς ή ατομικούς — φορείς (πομπός/δέκτης), και σε μια έμμεση πρόσληψη, όταν παρεμβάλλεται ένας τρίτος εθνικός φορέας (δέκτης-πομπός).⁶ Έτσι λ.χ. ένα μεγάλο μέρος της πρόσληψης του έργου του Nietzsche στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα πραγματοποιήθηκε μέσω των μεταφράσεών του από τα γαλλικά. Η παρουσία μιας διαπιστωμένης ξένης λογοτεχνικής επίδρασης σ' ένα —νέο— λογοτεχνικό έργο χωρίς τη μεσολάβηση ενός ή περισσότερων «μεσολαβητών» είναι δυνατή αλλά αρκετά σπάνια: όταν λ.χ. ένας λογοτέχνης προσλαμβάνει και αφομοιώνει δημιουργικά ο ίδιος, ως γνώστης της ξένης γλώσσας, ένα ξένο έργο στη γλώσσα του πρωτοτύπου, χωρίς τη μεσολάβηση ενός μεταφραστή και μιας μετάφρασης. Το να μιλήσουμε εντούτοις για «άμεση επίδραση» θα ήταν άστοχο και άσκοπο, αφού ο λογοτέχνης-δημιουργός λειτουργεί, σε μια τέτοια περίπτωση, ως μεταφραστής για τον εαυτό του και αφού οι άλλοι εθνικοί, υπερατομικοί φορείς-παραγόντες της πρόσληψης έπρεπε, πιθανότατα, να ενεργοποιηθούν και για την πραγματοποίηση αυτής της γλωσσικά μόνο άμεσης ατομικής επαφής μεταξύ «δέκτη» και «πομπός»: «...μια μεμονωμένη επαφή [ενός ατομικού «δέκτη» μ' έναν ξένο εθνικό «πομπό»] παραπέμπει πολύ γρήγορα σ' ένα ολόκληρο πολιτισμικό σύνολο» (P. Brunel/Y. Chevrel, «Précis de littérature comparée», 1989, σ. 181).

Το ίδιο άγονη φαίνεται και η διάκριση ανάμεσα σε μια συνειδητή και μια υποσυνείδητη επίδραση: Στην πραγματικότητα, το έργο-πομπός δεν αποτελεί παρά ένα μέρος της συνολικής πολιτισμικής «περιουσίας» του λογοτέχνη-δέκτη και ως εκ τούτου στοιχείο της υποσυνείδητης καλλιτεχνικής και διανοητικής του διάπλασης — πράγμα εξάλλου, που κάνει εξαιρετικά δύσκολη την ανίχνευση των γνήσιων, δημιουργικών επιδράσεων στο φορέα τους και που επιπλέον εξηγεί το φαινόμενο της «δημιουργικής προδοσίας» (trahison créatrice), όπως το ονόμασε το R. Escarpit.⁷ Μια συνειδητή χρήση του προτύπου από το νέο δέκτη στοιχειοθετεί το προσληπτικό φαινόμενο

της «μίμησης». Φαινόμενο, σ' αντίθεση με τη γνήσια επίδραση, ελάχιστα δημιουργικό, αφού αρκείται σε μια απλή, μηχανική, συχνά μόνο μορφική «επανάληψη» του προτύπου. Αντίθετα, μια συνειδητή «μίμηση» του προτύπου, που έχει ως στόχο της τη — μορφική ή νοηματική — επεξεργασία, μεθερμηνεία, μεταλειτούργηση και μάλιστα την «άρση» και την «ανατροπή» του, στοιχειοθετεί το λογοτεχνικό φαινόμενο της «παρωδίας» — φαινόμενο καθαρά δημιουργικό.

Οι λογοτεχνικές επιδράσεις πρέπει επίσης να διακριθούν από τα λογοτεχνικά παράλληλα φαινόμενα (parallèles), τις λογοτεχνικές ομοιότητες (similitudes), τις αναλογίες (analogies) και τις συμπτώσεις (coincidences) — σε διεθνή πάντα χώρο.⁸ Ήδη στα 1931 («La littérature comparée») είχε παρατηρήσει ο Paul Van Tieghem ότι υπάρχουν στο διεθνή χώρο λογοτεχνικές «ομοιότητες χωρίς επιδράσεις». Έτσι λ.χ. η διαπιστωμένη κοσμοθεωρητική συγγένεια ανάμεσα στον Ibsen και τη Georges Sand αποκλείεται να οφείλεται σε μια οποιαδήποτε επίδραση της δεύτερης πάνω στον πρώτο. Στις μέρες μας (1969), ο Victor Žirmunskij επισήμανε την παράλληλη γένεση της πρώιμης αστικής νουβέλας από το μεσαιωνικό ιπποτικό μυθιστόρημα στις επιμέρους εθνικές λογοτεχνίες της Ευρώπης (Boccaccio, «Decamerone», Chaucer, «Canterbury Tales») και της Ασίας (Saadi, «Bûstân», μαλαισιανά «Hikajat»), «χωρίς να έχουν υπάρξει άμεσες επαφές» μεταξύ των εθνικών αυτών λογοτεχνιών.⁹ Και είναι ακριβώς αυτή η αναμφισβήτητη γένεση και ανάπτυξη παράλληλων λογοτεχνικών ειδών και ρευμάτων στις διάφορες εθνικές λογοτεχνίες που κάνει πειστική και επιτακτική την αναζήτηση της αιτιολογικής εξήγησης της λογοτεχνικής δημιουργίας και των επιδράσεων πάνω σ' αυτήν έξω από τη λογοτεχνία την ίδια: στην κοινή δηλαδή προύπαρξη ή συνύπαρξη καθορισμένων και καθοριζόντων οικονομικοπολιτικών παραγόντων.

Η πραγματικότητα αυτή υπαγορεύει, και κατά την έρευνα των διεθνών λογοτεχνικών επιδράσεων, την παραίτηση από κάθε αισθητική-αξιολογική θεώρηση του λογοτεχνικού αντικειμένου και την υιοθέτηση αποκλειστικά ιστορικών μεθοδολογιών και κριτηρίων. Η Συγκριτική Γραμματολογία πρέπει οπωσδήποτε να περιλαμβάνει τις παρακάτω ερευνητικές δραστηριότητες:¹⁰

1. Εξέταση της ερευνώμενης λογοτεχνικής επίδρασης στην εξέλιξή της:

- α) Πότε και πώς προσλαμβάνεται ένα έργο στη χώρα της πρόσληψής του;
- β) Ποιο μέρος του έργου ενός ορισμένου λογοτέχνη προσλαμβάνεται κατά την εκάστοτε πρόσληψή του;
- γ) Πώς μεταποιείται, μεθερμηνεύεται ή μεταλειουργείται το προσλαμβανόμενο έργο στη χώρα της πρόσληψής του; Ομοιότητες και διαφορές του έργου-δέκτη με το έργο-πομπό.

2. Αναζήτηση των συγγραφέων ή λογοτεχνών που άσκησαν σε μιαν ορισμένη εποχή σημαντική επίδραση, ανεξάρτητα από το ότι σήμερα είναι ίσως «ξεχασμένοι» (π.χ. S. Gessner).

3. Οι εξωλογοτεχνικές επιδράσεις πάνω στη λογοτεχνία (άλλες τέχνες, επιστήμες, φιλοσοφία).

4. Οι «καθαρά» λογοτεχνικές επιδράσεις: η πρόσληψη ξένων μορφικών στοιχείων (μετρικών μορφών, λογοτεχνικών ειδών) ή αφηγηματικών μονάδων (θεμάτων, μοτίβων κ.τ.λ.).

5. Το εξωλογοτεχνικό υπόβαθρο των λογοτεχνικών επιδράσεων: οικονομικές, πολιτικές και στρατιωτικές σχέσεις μεταξύ εθνικού πομπού και εθνικού δέκτη, ξένα σχολεία, λεξικά, περιηγητές κ.τ.λ.

Τέλος, η συγκριτική γραμματολογική έρευνα πρέπει να εγκαταλείψει κάθε προσπάθεια να εξηγήσει αντιοκρατικά τη γένεση και διαμόρφωση ενός ορισμένου λογοτεχνικού φαινομένου, ρεύματος και έργου στη χώρα του δέκτη ως «αποτέλεσμα» μιας οπωσδήποτε πειστικά και αναντίρρητα διαπιστωμένης «καθαρής» επίδρασης. Ύστερα από όσα είπαμε παραπάνω, είναι φανερό ότι γενεσιουργό αίτιό της είναι, και στην περίπτωση αυτή, οι ενδογενείς οικονομικοπολιτικές μεταβολές, οι οποίες απλά επιτάσσουν ή επιτρέπουν και τις τάδε ή δείνα πολιτισμικές επιλογές, που κάνουν με τη σειρά τους πραγματοποιήσιμες και πραγματικές τις τάδε ή δείνα λογοτεχνικές επιδράσεις.

Έτσι, ενώ η Συγκριτική Γραμματολογία είχε αρχίσει, όπως είπαμε, στο 19ο αιώνα με την ανίχνευση των «καθαρών» επιδράσεων από έργο σε έργο και από λογοτέχνη σε λογοτέχνη, εκτείνεται σήμερα σε ένα ευρύτατο φάσμα έρευνας, που περιλαμβάνει όλους τους τομείς

των διεθνών πολιτισμικών σχέσεων και των παραγόντων-μεσολαβητών τους, καθώς επίσης και τις -εθνικές και διεθνείς- σχέσεις της λογοτεχνίας σ' ένα πλήθος εξωλογοτεχνικών, πολιτισμικών φαινομένων και εκδηλώσεων:¹¹

1. Γλώσσα. Η γλωσσική επικοινωνία μεταξύ εθνικού πομπού και εθνικού δέκτη: Λεξικά, γραμματικές, εγχειρίδια διδασκαλίας της γλώσσας του πομπού στη χώρα του δέκτη. Έκταση της γλωσσομάθειας στον εθνικό και ατομικό δέκτη. Στοιχεία, ίχνη, δάνεια της γλώσσας του πομπού στη γλώσσα του δέκτη.

2. Ιδρύματα. Σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά, πολιτιστικά και επιστημονικά ιδρύματα του ξένου πομπού στη χώρα του δέκτη. Διδασκαλία της ξένης γλώσσας και λογοτεχνίας στα σχολεία και πανεπιστήμια της χώρας του δέκτη.

3. Μεταφράσεις. Η οργάνωση και ο τρόπος της μεταφραστικής εργασίας στη χώρα του δέκτη. Ποιότητα της μετάφρασης. Επιλογή των προς μετάφραση ξένων έργων. Καταγραφή (βιβλιογραφία) των μεταφράσεων, κατά συγγραφείς, θέματα και έργα, από τη γλώσσα και τη λογοτεχνία του πομπού στη γλώσσα του δέκτη. Ιστορική εξέταση των μεταφράσεων από την ξένη γλώσσα ή τις ξένες γλώσσες στη χώρα του δέκτη. Γλώσσα του προτύπου και γλώσσα από την οποία γίνεται η μετάφραση.

4. Περιοδικά ειδικευμένα στη μετάφραση, διάδοση και προπαγάνδα της ξένης λογοτεχνίας ή των ξένων λογοτεχνιών στη χώρα του δέκτη.

5. Λογοτεχνική κριτική και επιστημονική-γραμματολογική έρευνα της λογοτεχνίας του πομπού στη χώρα του δέκτη.

6. Περιηγήσεις-ταξίδια. Ο ρόλος των περιηγητών-ταξιδιωτών για τη μετακίνηση του ξένου πολιτισμού και της ξένης λογοτεχνίας στη χώρα της υποδοχής τους. Αντίστροφα, ταξίδια και ταξιδιωτικές εντυπώσεις και περιγραφές από την ξένη χώρα στη χώρα του δέκτη. Άλλες ατομικές-προσωπικές επαφές μεταξύ πομπού και δέκτη.

7. Εικόνα (image) της χώρας του πομπού στη χώρα του δέκτη. Εθνικές αντιλήψεις και προκαταλήψεις για την ξένη χώρα, τον πολιτισμό και τον «εθνικό χαρακτήρα» των κατοίκων και του λαού

της στη χώρα του δέκτη. Πηγές αυτών των αντιλήψεων και αντανάκλασή τους στη λογοτεχνία του δέκτη.

8. Σχέσεις μεταξύ της «λόγιας» και της «λαϊκής» λογοτεχνίας και κουλτούρας σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο. Η παραλαβή λογοτεχνικών μορφών, θεμάτων και μοτίβων από τη λόγια στη λαϊκή λογοτεχνία και αντίστροφα και οι παράγοντες που την καθορίζουν. Οι μεταβολές κατά την ανταλλαγή αυτή. Το φαινόμενο του «ξεπεσμένου πολιτισμικού αγαθού» («gesunkenes Kulturgut»).

9. Η πρόσληψη και η επίδραση των ξένων φιλοσοφιών και ιδεών στη χώρα του δέκτη και τη λογοτεχνία της.

10. Σχέσεις της λογοτεχνίας με τις άλλες τέχνες – σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Θα τις εξετάσουμε συστηματικότερα σ' ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο.

11. Επιβίωση και επίδραση της αρχαίας κλασικής λογοτεχνίας και μυθολογίας στις νεότερες εθνικές λογοτεχνίες.

Η διάκριση ανάμεσα στη «Συγκριτική Γραμματολογία» («Littérature comparée») και τη «Γενική Γραμματολογία» («Littérature générale») οφείλεται στο γάλλο συγκριτολόγο Paul Van Tieghem («La synthèse en histoire littéraire. Littérature comparée et littérature générale», *Revue de synthèse historique*, 31, 1920, 1-27· «La littérature comparée», Paris 1931, σ. 174). Σύμφωνα με τη διάκριση του Van Tieghem (1931), ενώ το αντικείμενο της «Συγκριτικής Γραμματολογίας» είναι οι «δυναμικές» (binaires) λογοτεχνικές σχέσεις, οι ανταλλακτικές σχέσεις μεταξύ δύο εθνικών λογοτεχνιών, η «Γενική Γραμματολογία» εκπροσωπεί «μια τάξη ερευνών που αναφέρεται στα κοινά σε περισσότερες λογοτεχνίες [λογοτεχνικά] φαινόμενα, θεωρούμενα είτε στις αμοιβαίες τους εξαρτήσεις, είτε στη σύμπτωσή τους». ¹²

Η «Γενική Γραμματολογία» παρουσιαζόταν, επομένως, από την αρχή, ως η ερευνητική εκείνη εργασία, που, εκμεταλλευόμενη τα πορίσματα των –αναλυτικών– συγκριτικών γραμματολογικών εργασιών, τις ξεπερνούσε, συμπεριλαμβάνοντας στο πρόγραμμά της, εκτός από τη μελέτη των διεθνών επαφών, ανταλλαγών και επιδράσεων, και τη μελέτη των διεθνών λογοτεχνικών «συμπτώσεων», «αναλο-

γιών», «ομοιοτήτων» ή «παραλλήλων», για να πραγματοποιήσει τη γραμματολογική εκείνη σύνθεση, που θα μπορούσε ίσως να οδηγήσει στη συγκρότηση μιας Ιστορίας της παγκόσμιας λογοτεχνίας – της οποίας τα πρώτα ήδη δείγματα έχουν παρουσιαστεί, ιδιαίτερα στο γερμανόφωνο χώρο. ¹³

Το προκλητικό αίτημα του René Etiemble για μια «littérature (vraiment) générale», για την επέκταση των γενικών (και συγκριτικών) γραμματολογικών σπουδών στις λογοτεχνίες της Ασίας και της Αφρικής δε φαίνεται ουτοπικό: Οι ενστάσεις που προβλήθηκαν, και που αφορούν την περιορισμένη γλωσσομάθεια του συγκεκριμένου συγκριτολόγου, αίρονται στα πλαίσια των συγκριτολογικών σπουδών στο σύνολό τους. Επιπλέον, σωστά παρατηρήθηκε, ότι το ζητούμενο μιας αληθινά «Γενικής Γραμματολογίας» δεν μπορεί να είναι (μόνο) μια ποσοτική διεύρυνση του ερευνητικού της χώρου, αλλά –προπαντός– μια ποιοτική-συνθετική αναθεώρηση των στόχων της. ¹⁴

Το «πρόγραμμα» του Van Tieghem, η έρευνα των λογοτεχνικών φαινομένων («γεγονότων») στο διεθνές τους πλαίσιο, και μάλιστα περισσότερο στη διατοπική, συγχρονική και λιγότερο στη διαχρονική τους διάσταση, έγινε, παρά τις αντιρρήσεις που εκφράστηκαν, αποδεκτό και οδήγησε σε μερικές πολύ αξιόλογες γραμματολογικές συνθέσεις, πρώτα στη Γαλλία, έπειτα στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, τέλος στην Αμερική, όπου ενσωματώθηκε στη –γενική– θεωρία της λογοτεχνίας, όπως φανερώνει η σχετική γραμματολογική ορολογία («Comparative Theory», «Comparative Criticism»).

Στην πράξη, το ερευνητικό αυτό πρόγραμμα, που είχε άμεσους προδρόμους στο 18ο και το 19ο αιώνα, μπόρεσε να στηριχτεί στα «μοντέλα» που παρουσίασαν ο Van Tieghem και άλλοι εκπρόσωποι των γαλλικών συγκριτικών γραμματολογικών σπουδών, όπως είναι το επιβλητικό, τρίτομο έργο για τον Προρομαντισμό («Le préromantisme», 1924, 1930, 1947) και τον ευρωπαϊκό Ρομαντισμό («Le romantisme dans la littérature européenne», 1948) του ίδιου του Van Tieghem, ή η μεγάλη εκείνη διπλή σύνθεση του Paul Hazard για τον ευρωπαϊκό Διαφωτισμό («La crise de la conscience européenne», 1935· «La pensée européenne au XVIIIe siècle», 1946).

Ήδη οι δύο τελευταίες εργασίες φανεράνουν ότι το ερευνητικό πεδίο της Γενικής Γραμματολογίας επεκτάθηκε, έγκαιρα, πολύ πέρα από την κυρίως λογοτεχνία, για να συμπεριλάβει, τελικά, στο πρόγραμμά της μια ποικίλη σειρά αντικειμένων και θεμάτων· σ' αυτά ανήκουν σήμερα:

1. Τα μεγάλα λογοτεχνικά, καλλιτεχνικά, φιλοσοφικά και ιδεολογικά ρεύματα. Το αργότερο από την αυγή των Νέων Χρόνων τα μεγάλα καλλιτεχνικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά ρεύματα, η Αναγέννηση, το Μπαρόκ και ο Διαφωτισμός, είχαν σχεδόν πανευρωπαϊκό χαρακτήρα. Το ίδιο ισχύει, πολύ περισσότερο, για τα νεότερα ρεύματα και τους μοντέρνους -ισμούς, το Ρομαντισμό, το Ρεαλισμό, το Νατουραλισμό ή το Συμβολισμό – για τους ιστορικούς λόγους που υπαινιχτήκαμε παραπάνω: την ένταση της διεθνούς επικοινωνίας, των διεθνών οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων. Επιπλέον, τα μεγάλα αυτά διεθνή ρεύματα χαρακτηρίζονται από την «οικουμενικότητά» τους με το να διατρέχουν και να συνεκφράζουν περιοχές πολύ πέρα από τη λογοτεχνία: τις εικαστικές και τις άλλες τέχνες, τα φιλοσοφικά συστήματα και τις κοσμοθεωρίες – με μια λέξη, ολόκληρο το ιδεολογικό οικοδόμημα της εποχής. Σ' αυτά κεντρική θέση κατέχει για τη Συγκριτική και Γενική Γραμματολογία η έρευνα των λογοτεχνικών/ποιητικών θεωριών και αντιλήψεων σε διεθνές επίπεδο.

Η κοινότητα αυτή των μεγάλων διεθνών ρευμάτων δεν αποκλείει τις τοπικές, εθνικές αποκλίσεις και ιδιαιτερότητες· η συγκριτική και γενική γραμματολογική έρευνα καλείται να διαπιστώσει το κοινό, χωρίς να παραβλέψει το ιδιαίτερο.

Η γενική και συγκριτική γραμματολογική έρευνα έχει δώσει, στον τομέα αυτό, εκτός από τις μεγάλες συνθέσεις του Paul Van Tieghem και του Paul Hazard που αναφέραμε παραπάνω, και μερικά άλλα ογκώδη έργα σε συγχρονική ή διαχρονική βάση, όπως η παραδειγματική ανίχνευση του ρεαλισμού στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία, από την «Οδύσσεια» του Ομήρου ως το μυθιστόρημα «Προς το φάρο» (1927) της V. Woolf, από τον E. Auerbach («Mimesis», 1946) και το επιβλητικό έργο του E.R. Curtius για το «λατινικό» ευρωπαϊκό Μεσαίωνα («Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter», 1948).

2. Περίοδοι, εποχές και γενιές. Το πρόβλημα της περιοδολόγησης

της λογοτεχνίας στη διαχρονική της εξέλιξη αποτελεί ένα από τα κεντρικότερα ζητήματα της θεωρίας της ιστορίας της λογοτεχνίας, είτε σε εθνικό είτε σε διεθνές επίπεδο. Για το λόγο αυτό θα το εξετάσουμε στο αντίστοιχο, καταληκτικό κεφάλαιο του βιβλίου μας – μαζί με τα συναφή προβλήματα των λογοτεχνικών ρευμάτων, κινημάτων, εποχών και γενεών.

3. Θέματα και μοτίβα. Η μελέτη των λογοτεχνικών θεμάτων και μοτίβων έχει αναπτυχτεί τις τελευταίες δεκαετίες σ' ένα ιδιαίτερο και εξαιρετικά γόνιμο πεδίο έρευνας στις γραμματολογικές σπουδές.

Παρά την ασυντόνιστη διεθνή ορολογία που χρησιμοποιείται και στο σημείο αυτό της γραμματολογικής έρευνας (thème/thema/Stoff, fable/Fabel, Mythe/Mythos, motif/Motiv κ.ά.), τα συστατικά αυτά στοιχεία της λογοτεχνίας μπορούν να οριστούν και να διακριθούν με ικανοποιητική σαφήνεια: Θέμα (thème/thema/Stoff) είναι μια μικρή ή μεγάλη, αλλά ολοκληρωμένη ιστορία (με το νόημα που έχει ο όρος στην αφηγηματολογία), όπως βρίσκεται ήδη πριν και έξω από τη λογοτεχνία και το συγκεκριμένο λογοτεχνικό κείμενο, όπως λ.χ. η ιστορία του Δαίδαλου και του Ίκαρου. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως αυτή του παραδείγματός μας, η στοιχειώδης αυτή ιστορία παραλαμβάνεται ελεύθερα από τη μυθολογία, ταυτίζεται δηλαδή με τον προλογοτεχνικό και εξωλογοτεχνικό μύθο. Μοτίβο είναι μια αφηγηματική μονάδα στην ίδια «ιστορία», που δεν μπορεί ν' αναλυθεί αφηγηματικά περαιτέρω και επισημαίνεται για το λόγο αυτό με μία λέξη, όπως λ.χ. τα μοτίβα «Λαβύρινθος» ή «κέρνα φτερά» του παραδείγματός μας, ή τα μοτίβα «φεγγάρι» και «τάφος» σε πολλά ποιήματα της ρομαντικής εποχής. Κύριο χαρακτηριστικό των θεμάτων και των μοτίβων είναι η εναλλακτικότητα και η επαναληπτικότητά τους – αποτελούν δηλαδή το κοινό καταρχήν απόθεμα, την κοινή «πρώτη ύλη» όλων των λογοτεχνιών και όλων των έργων.

Για τη μελέτη των θεμάτων και μοτίβων σε διεθνές επίπεδο δεχόμαστε τις αρχές που θέτει ένας γερμανός συγκριτολόγος: «Το πραγματικά συγκριτολογικό κριτήριο δε συνίσταται στην ανθολογική παράταξη των διαφόρων έργων ή στην εκλεκτική συσσώρευση υλικού, αλλά στη μεθοδική εντατικοποίηση των συγκριτικών εργαλείων και

στα πορίσματα, που συνάγονται με τον τρόπο αυτό για τα επιμέρους λογοτεχνικά έργα, τις εποχιακές τάσεις ή τα γραμματολογικά προβλήματα. Η θεματολογία μεταγράφει το μεθοδολογικό τομέα των συγκριτολογικών εκείνων ερευνών, που εξετάζουν τις θεματικές όψεις και τα μορφικά στοιχεία ως μορφοποιητικά στοιχεία της παράδοσης στη λογοτεχνία». ¹⁵

4. *Γένη και είδη.* Η μελέτη των λογοτεχνικών γενών και ειδών σε διεθνές επίπεδο είναι σε θέση, περισσότερο από τη μελέτη οποιουδήποτε άλλου λογοτεχνικού φαινομένου, να διευκρινίσει τη φύση και τη λειτουργία της ίδιας της λογοτεχνίας. Η συγκριτική γραμματολογική έρευνα και η γενική γραμματολογική σύνθεση καλούνται να δώσουν απάντηση, μεταξύ άλλων, και σε μια σειρά ερωτημάτων, όπως λ.χ. αυτά που θέτει ο Marius-François Guyard στο μικρό εγχειρίδιό του («La littérature comparée», ⁶1978): «Γιατί δε γράφονται πια τραγωδίες σε πέντε πράξεις και σε στίχους; Γιατί στις αρχές του 19ου αιώνα γράφουν σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης ιστορικά μυθιστορήματα; Γιατί σ' ολόκληρη τη Δύση οι ποιητές της Αναγέννησης εξυμνούν με σονέτα τον έρωτά τους;». ¹⁶ Και για να ξαναθέσουμε τα ίδια περίπου ερωτήματα θετικότερα: Ποια είναι η ευρωπαϊκή τύχη του σονέτου στο 16ο, της τραγωδίας και της ωδής στο 18ο ή του ιστορικού μυθιστορήματος στο 19ο αιώνα;

Σήμερα είναι κοινά αποδεκτό ότι και η συγκριτική μελέτη των λογοτεχνικών γενών και ειδών πρέπει να διεξάγεται όχι μόνο συγχρονικά-τυπολογικά, στη διατοπική τους τυπικότητα, αλλά και διαχρονικά, στην ιστορική τους εξέλιξη. Συνεπόμενα, η παλαιότερη, κλασική μορφή δεν μπορεί να θεωρείται ως «μοντέλο» από το οποίο προέκυψαν οι νεότερες ως παρακμιακές παραφθορές του, όπως πίστευε ο «κλασικιστής» G. Lukács για την περίπτωση του ιστορικού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα ανάμεσα στο «Waverley» (1814) του W. Scott και τη «Salammbô» του G. Flaubert. Όλες οι διαδοχικές μορφές ενός ορισμένου λογοτεχνικού γένους ή είδους είναι ερμηνευτικά ισάξιες· κάθε συγχρονική μορφή του λειτουργεί μέσα σ' ένα ιεραρχικά δομημένο ειδολογικό λογοτεχνικό σύστημα, και αυτό πάλι αντιστοιχεί – ως λογοτεχνική αντανάκλασή της – στη δομή ενός ορισμένου κοινωνικού συστήματος.

5. *Λογοτεχνικές μορφές, τρόποι και τεχνικές, μετρικά και στροφικά συστήματα.* Και τα καθαρά μορφικά και τεχνικά στοιχεία της λογοτεχνίας μπορούν και πρέπει να μελετηθούν στο διεθνή χώρο τους. «Γιατί να μην ονειρευόμαστε και μια συγκριτική στιχουργική;» διερωτώνται αυτοδίκαια οι τρεις συγγραφείς ενός γαλλικού εγχειριδίου Συγκριτικής Γραμματολογίας (R. Brunel/Cl. Pichois/A.-M. Roussau, «Qu'est-ce que la littérature comparée», 1983, σ. 140) και το ίδιο αίτημα ισχύει λ.χ. αναφορικά με την τεχνική της «συγχρονικότητας» («simultanéisme») ή του εσωτερικού μονολόγου («monologue intérieur») στο μοντέρνο ευρωπαϊκό μυθιστόρημα, που διατύπωσε ο M.-F. Guyard, ή ακόμα και το αίτημα για μια συγκριτική υφολογία, ποιητική και κριτική, που έθεσε συστηματικότερα ο R. Wellek (1970) και θα ενστερνιστούν μετά απ' αυτόν πολλοί συγκριτολόγοι (P. Brunel/Cl. Pichois/A.-M. Rousseau, 1983· A. Marino, 1988· Z. Konstantinović, 1988· P. Brunel/Y. Chevrel, eds, 1988).